

Çingiz hany imrindiren ýigit: Iň soňky Horezmşa Menguberdi

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 24 января, 2025

Çingiz hany imrindiren ýigit: Iň soňky Horezmşa Menguberdi

CENGİZ HAN'IN İMRENDİĞİ GENÇ: SON HAREZMŞAH MENGÜBERDİ

Hazar Denizinin doğusunda Ceyhan nehrinin aşağı mecrasının her iki tarafında bulunan ülkeye Harezmi[1] denilmekteydi.[2]

1218-1220 tarihleri arasında ki Moğol istilas[3] sonucunda aniden çöken büyük Harzem Devletinin, hâkim olduğu ülkeler dışında Azerbaycan ve Doğu Anadolu gibi bölgelerde de bir hükümet kuran Celaledin, Harzem silsilesi içinde son Harezmsah olarak kabul edilmektedir.[4]

Devrin büyük âlim ve askerlerinin elinde yetişen[5] ve Mengüberti[6] lakabıyla anılan Celaledin, Sultan Alâeddin'in büyük oğlu ve veliahtı idi.[7]

Celaledin, döneme ait birinci el kaynakların aktardığına göre çok uzun boylu değildi hatta kısa sayılırdı. İri ve kaslı bir vücuda sahipti. Teni çok esmerdi. Saç ve göz rengi siyahtı. Dış görünüşü klasik Türk tipi idi.[8] Türk'ün ve Türkçenin Aşığı Yine birinci el kaynakların özellikle Muhammed Nesevi'nin Siret-i Sultan Celaledin Mengüberti isimli eserinde naklettiği üzere Celaledin iyi derece de Arapça ve Farsça bildiği halde Türkçe konuşmayı tercih ederdi.[9] Kaldı ki bu dönemde Harzem sarayında ki hâkim diller Arapça ve Farsçaydı...[10]

Celaledin babası olan Alâeddin Muhammed, Harezmi sarayına boyculuk fitnesini sokup, devlet dairelerini kendi kitlelerinden insanlarla doldurarak[11] mağrur Harezmi ülkesinde Türkmen-Kıpçak ayrımını körükleyen Kıpçak kökenli annesi Türkan Sultan'ın etkisi altında kalmış ve üst üste yanlış kararlar vererek devletini zor durumda bırakmıştı...

Bu durumda milletin bekası için babasını kıyasıya eleştiren[12] ve dönemin şartlarını çok iyi tahlil eden Celaledin dikkat çeken kişilik özellikleri ile de milletin sevgilisi olmuştu. Döneme ait ana kaynakların ittifakına göre O'nun en mühim kişisel özelliği; sakin ve uysal bir tabiata sahip oluşuydu. Az konuşmayı ve az konuşanı tercih ederdi. Ağzından kötü söz duyan, bir cümlelik küfür işiten olmamıştı. Ciddi ve vakar sahibi idi. Tebessüm ederdi ama asla kahkaha atmaz, muhatabıyla katiben yüksek sesle konuşmazdı.[13] İngiliz tarihçi Carlye'e göre tarih; kahramanların tarihidir...[14]

Lider, teşkilatçı ve öncü yapısıyla tarihi bir kahraman olan Celaledin'in yaşadığı döneme damga vurmasının en önemli sebeplerinden biri şer güçlere karşı milleti örgütlenme konusunda gösterdiği başarıdır.[15] Moğollara karşı verdiği mücadele[16], Harezmsah Devletinin enkazından yeni bir devlet çıkarması ve Azerbaycan ile Batı İran'da hâkimiyet tesis edebilmesi O'nun bu yönünü işaret etmektedir.[17]

Moğolların Kâbusu Ayrıca, atılgan, cevval ve cesur yapısı ile bu özelliklerini İslam dini uğruna kullanması kısa süre de O'nu tüm Müslüman âleminde tanınan ve saygı duyulan bir isim haline getirmiştir. Celaledin, işgalci Moğol ordusuna karşı verdiği efsanevi mücadeleler sonrasında özellikle Türkistan ve İran coğrafyasındaki halklar tarafından yeni bir ''Rüstem'' olarak karşılanmıştı.[18] O, bu yönüyle eski Türk hükümdarlarında ki alplık ve gazilik karakterine sahipti.[19]

Rus Tarihçi V.V.Barthold, Celaledin'in babası Harezmsah Muhammed'in, Moğol işgaline, oğlu gibi güçlü şekilde dayanamadığını ve oğlu gibi mücadele edemediğini açıkça yazarak Celaledin'in cesur ve savaşçı yanını seneler sonra ortaya koyacaktı.[20] 1220-1231 tarihleri arasında 11 yıl boyunca devlet başkanlığı yapan Celaledin'in kahramanlığını, en büyük düşmanı olan Cengiz Han bile taktir etmişti. Sind Nehri kıyısında ki 26 Kasım 1221 tarihli muharebede[21] Hindistan tarafına geçmek zorunda kalan Celaledin'in

kahramanlığını ve atılğanlığını bizzat gören Cengiz, ''Böyle bir evlada sahip olan babaya ne mutlu'' demekten kendisini alamamıştır.[22]

Moğolların ülkesini istila ve işgal etmesinin ardından yılgınlık göstermeden çalışmaya devam eden Celaleddin, eski kurt silahşörleri etrafında toplamayı başararak İran ve Anadolu coğrafyası arasında herkesin çekindiği bölgesel bir güç olmayı başarmıştı. Uysal başlıydı, sakindi ama asla yılmıyordu. Kendisine kuzeybatı İran'ı merkez olarak seçen Celaleddin, sürekli olarak güç ve ölüm arasında gidip geliyordu. Şahsı ve askerleri hakkında en kötü sonuçlar beklenirken dilden dile dolaşan müthiş zaferler kazanmıştı. Bu şöhret Türkler arasında Celaleddin'e ayrı bir muhabbet beslenmesine vesile olmuştu. **Ele avuca sığmayan bu Türkmen'e karşı tüm Türkler saygı duyuyorlardı.** Fransız araştırmacı Claude Cahen bu durumu Celaleddin'in geldiği ülkenin tüm Türklerin ortak vatani olmasına bağlar.[23] Yani Turan'a...

Eşine az rastlanır bir Silahşör Askeri teşkilatını Selçuklulardan alan Harezmşah Devletinde Atsız ve Tökiş'in orduda yaptığı atılımlar sonucunda Harezmşahlar Ortadoğu'nun bir numaralı gücü olmuştu. Celaleddin'in babası Alâeddin Muhammed'in büyük askeri başarıları da bu atılımlar sayesinde oluşmuştu. Askeri ikta sistemi ve ''haşar''denilen gönüllü kuvvetlerin omuzlarında yükselen ordunun şüphesiz ki en büyük şansı hepsi birbirinden cengâver olan Harezmşah hakanlarıdır.[24]

Bu bağlamda Celaleddin de çok iyi bir silahşördür. Öyle ki 1228-1229 tarihinde Gürcülerle yaptığı ikinci meydan muharebesinin hemen öncesindeki düellolarda beş Gürcü savaşçıyı tek başına hiç dinlenmeden savaş dışı bırakmıştı.[25] Yine 1229-1230 tarihinde ki Ahlat kuşatması sırasında şehirde bulunan Eyyübi Meliki Yakup Mücireddin, Celaleddin'e düello teklif etmiş ancak silahşörlüğü hakkında duyduklarından sonra ertesi gün söz verilen yere gelmeye cesaret edememişti.[26] Gerçek bir mücahid! Şüphesiz Celaleddin'i böyle korkusuz, cesur ve cevval bir savaşçı haline getiren şey uğruna baş koyduğu davası ve maneviyatı idi...

Dindar bir kişiliğe sahip olan Celaleddin, Tebriz'i ele geçirmesinin ardından ilk Cuma günü camiye gittiğinde hatip hutbede İslam âlemi ve halife için dua etmekte iken ayağa

kalkmış ve dua bitene kadar elleri gökyüzüne doğrulmuş biçimde beklemişti.[27] Yine Tebriz’de Ramazan ayında kurdurduğu bir kürsüde de seçmiş olduğu âlimlere halkı manevi bakımdan eğitmeleri için telkinde bulunmuştu. Bu sohbetlerin hepsine sırasınca katılan Celaleddin, kürsüye çıktığında dalkavukluk yapmak isteyenleri tekdir ederken, halkı aydınlatıp, gerçekleri konuşan gerçek din adamlarını takdir etmiş, ihsan ve lütuflarda bulunarak dualarına mazhar olmuştu. [28]

Gurlular, Selçukiler ve Karahitaylar arasında ki amansız mücadeleye rağmen 12.yüzyılın ilk yarısında görülen ilmi faaliyetler asrın diğer yarısında da hızla devam etmişti. Bu çerçevede Harezmşah hakanları hem kendileri çok sıkı bir eğitimden geçmişler hem de halklarının ilim adamlarından yeterince istifade etmesi açısından çeşitli dallarda faaliyet gösteren âlim ve sanatkârları himaye etmişlerdi...

İlme destek babında sadece Merv şehrinde on adet büyük kütüphane kurulmuştu. Bu kütüphanelerden sadece Cuma Camii’nin içinde yer alan Aziziye Kütüphanesinde 12.000 Kemaliye Kütüphanesinde ise 10.000 cilt kitap bulunuyordu.[29] Harezm’de dirilen Türk-İslam Medeniyetinin, dünya insanlığına hediye ettiği kıymetli birçok âlim [30]Celaleddin tarafından da himaye edilmiş hatta siyaset ve devlet yönetimi konusunda becerisi olan bazılarına devlet işlerinde görevlerde verilmişti. Nesevi’nin aktarımına göre bu âlimler arasında elçi olarak kullanılanlarda vardı.[31] Celaleddin hem ilmi seven hem de ilim erbabının hamisi olan akıllı bir hakandı...

Hainlerin korkulu rüyası Kuşkusuz O’nu cazibe merkezi haline getiren bir diğer özelliği de adil oluşuydu. Celaleddin’in İnşa Divanı Başkanı olan Muhammed Nesevi’nin ifadesine göre O, adil bir hakandı. Tüm işlerinde adaleti seviyordu. Halkın sorunlarına karşı duyarlıydı ki bunu adaletin sağlanmasının ön şartı olarak görüyordu. O’nun güçlüden değil haklıdan yana olan adalet terazisi sadece millet düşmanları ve vatan hainlerini tartmıyordu. Bu meşum kitlenin Celaleddin’den aldıkları pay sadece azap ve ölümdü.[32] Din düşmanlarına ve vatan hainlerine karşı oldukça sert olan Celaleddin, söz konusu halkı olunca müşfik bir hale bürünüyordu; Herhangi bir zorluk ve direnişle karşılaşmadan Azerbaycan’a giren Celaleddin, Merega kenti yakınlarına geldiğinde halk tarafından şehre davet edilmişti. Bu davete icabet ederek şehre giren Harezm hakanı, burada bir süre kalarak tüm halkın

sorunlarını teker-teker dinlemiş, alt yapı sorunları hakkında bilgi alarak şehrin imar edilmesini sağlamıştı.[33] 25 Temmuz 1225'te Tebriz'i fetheden Celaleddin, halka yaptığı konuşmada ''Meraga şehrinde yaptıklarımı duymuşsunuzdur, size de adil davranıp şehrinizi imar edeceğim'' diyerek Tebriz halkının gönlünü kazanmıştır.[34] Daha sonra çıktığı şehir turunda halkın sefalet içinde olduğunu gören Celaleddin, vezirine emir vererek zahire ambarlarında bulunan tüm hububatın halka dağıtılmasını sağlamıştı. Ayrıca; dil, din, ırk, mezhep ayrımı yapmaksızın herkesin vergisini 3 yıl ertelemişti. Bu icraatında ki samimiyetini göstermek adına da 3 yıl vergi alınmayacağını dair özel bir ferman yazdırarak halka dağıtmıştı.[35] Celaleddin zor devirlerin adamıydı Celaleddin, en sıkı şartlarda en buhranlı anlarda bile itidalini kaybetmemiş, kuru gürültü ve sahte kahramanlık peşinde koşmamıştı... Gayet soğukkanlıydı... Hedef doğrultusunda peşinden sürüklediği kitleleri zor şartlarda teskin eder, geniş zamanlarda ise çok rahat davranmayıp tetikte olmalarını sağlardı. Pembe tablolar asla çizmezdi, realistti, ancak şartlar doğrultusunda karamsarlığa düşülmemesi adına cesaret ve moral verirdi.[36] Enfes şahsiyetinin en can alıcı özellikleri ise mütevazı ve vefakâr oluşuydu. Celaleddin, şaşa ve gösteriştten hiç hoşlanmazdı...[37] O, her yendiği hakanın atına ve kadınına hâkim olma gayesi ile yaşayan[38] en büyük ideali tüm dünyayı kölesi haline getirmek olan[39] Buhara da akıl almaz zulüm ve işkencelerde bulunup, camilerde şarap içerek kadın ve kızların ırzına geçen[40] Cengiz'in bile iyi yönlerini keşfedecek kadar kaliteli bir insandı. Nasıl ki Cengiz, Celaleddin'in kahramanlığına hayran olmuşsa Celaleddin de Cengiz'in sadeliğine, o kadar mal mülk içinde bir ayı postu üzerinde yatmasına ve tüm varlığını askeri ile paylaşmasına hayran olmuştu. Açıkçası Moğol askerlerinin savaşlarda ki askeri başarısını da buna bağlıyordu.[41] İhtişam, cafcac ve lüks O'nun çalışkan ve doğal karakterine tersti... Azerbaycan da ki Atabeylik hanedanı İldenizler'e son verdiğinde Atabey Muzaffereddin Özbek'in inşa ettirdiği muhteşem bir köşk ayaklarının altına serilmişti... Çok para harcanarak yapıldığı belli olan, köşkü bir çırpıda gezen Celaleddin'in adeta ruhu daraldı. ''Burası tembellerin mekânıdır'' diye çıkışan son Harzem, kendini hemen dışarı atmıştı...[42] O, tutku derecesinde vefalıydı.

Hindistan'dan İran'a gelirken bir süre Fars Atabeylerinden Salgurlular'ın merkezi olan Şiraz şehrinde kalmıştı... Tam bu kentten ayrılacağı sırada emir İzzettin Sökmez'in İsfahan'dan kaçarak buraya gelen Türk asıllı kölesi Kılıç, Celaleddin'e sığındı... Kılıç ve Celaleddin arasında Şiraz da başlayan dostluk Tebriz'e gidilirken şehre bir-kaç durak kala Kılıç'ın hastalığı nihayetinde yaşama veda etmesi ile son bulmuştu... En çetin yollarda ki en sıkıntılı anlarda ki nedimini, dostunu, sırdaşını, gönüldeşini, kaybeden Celaleddin adeta yıkılmıştı... Günlerce ağzına bir lokma yemek koyamadı, bütün şehri Kılıç'ın naşını karşılaması için ayağa kaldırmış, haftalarca olayın yasını tutmuştu.[43]

O bir insan hakkında kolay kanaat sahibi olup tez vazgeçenlerden değil, zor kanaat sahibi olup asla vazgeçmeyenlerdendi...

İsmi gibi geldi...

İsmi gibi yaşadı...

İsmi gibi gitti...

Celaleddin Mengüberdi...

[1] Kelimenin farklı okunuşları ve menşei hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, ''Harezmi'' T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.XVI. S.217

[2] Abdülkerim Özaydın, ''Harezmsahlar Devleti'' Türkler Ansiklopedisi, CIV. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.883

[3] Ayrıntılar için bkz.Türkler Ansiklopedisi, C.IV. Harezmsahlar ve Moğol İstilasası Bölümü.

[4] Hasan Geyikoğlu, ''Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' Türk Kültürü,Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, S:396, s.89, Ankara, ayrıca bkz.

<http://e-dergi.atuni.edu.tr/index.php/tead/article/viewfile/2040/2039>

[5] Aydın Taneri, «Celaleddin Harizmşah'' TDV İslam Ansiklopedisi, Cv11, s.248

[6] Allah verdi, Tanrı verdi manasında bkz. ''Celaleddin Mengüberdi'' Türk Ansiklopedisi, M.E.B.Yayınları, Cx,s.105, İstanbul

[7] Geyikoğlu, «Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s.89

[8] Geyikoğlu, ''Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin

Şahsiyeti'' 89-90

[9] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr. O.Haudas, Paris,1891, s.247, nakl.Geyikoğlu, s,89, Harezmlüklerinde dil ve edebiyat için bkz.Nuri Yüce, «'Harizm Türkçesi''Türkler Ansiklopedisi, C.V. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.793-803, Ayrıca bkz.Gülden Sağol, «Harezmlükçesi ve Harezmlükçesi ile Basılan Eserler ''Türkler Ansiklopedisi, C.V. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.804-813

[10] Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş,İstanbul,1981, s.82

[11] Aydın Taneri, ''Celaleddin Harizmşah'', s.248

[12] Yavuz Bahadıroğlu, Buhara Yanıyor, Ekim 2010,205. Baskı, İstanbul,s.101 [13] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr. O.Haudas, Paris,1891,s.247, nakl. Geikoğlu, s,89

[14] Mehmet Altan Köymen, ''Selçuklu Hükümdarı Büyük Alâeddin Keykubat ve Anadolu Savunması'' TTK. Belleten, cilt: LII, Sa:205, Aralık 1988,1540

[15] Geyikoğlu, ''Harezmlükşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s.89

[16] Bkz.Carl Brockelman, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi,çev: Neşet Çağatay,Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,1993, Ankara, s.255-270

[17] Geyikoğlu, «Harezmlükşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s.89

[18] Nicolae Jorga, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I,(1300-1451)çev.Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, s.141

[19] C.Brockelman, İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi, çev: N.Çağatay,c.I.1994, Ankara,s232

[20] V.V.Barthold,Moğol İstilasına Kadar Türkistan, çev: H.D.Yıldız,1990, Ankara, s.444,ayrıca nakl. Geikoğlu,s,90

[21] Aydın Taneri, ''Celaleddin Harizmşah'' s.249 [22] Nesimi Yazıcı, İlk Türk İslam Devletleri Tarihi, Diyanet Vakfı Yayınları,2002, Ankara,s.369, Osman Turan,Selçuklular Zamanında Türkiye,1971,s376,ayrıca nakl: Geikoğlu, s,90 [23]

- Claude Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Baskı, çev. Eyüp Üyepazarcı, 2000, İstanbul s.79
- [24] Erdoğan Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985, İstanbul, s.195
- [25] Geyikoğlu, «Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s.91
- [26] Geyikoğlu, ''Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s.90-91
- [27] Geyikoğlu, «'Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s.93
- [28] Geyikoğlu, «Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s93
- [29] Aydın Taneri, ''Harezmşahlar'', TDV İslam Ansiklopedisi, Cxvi,1997, İstanbul, s.231
- [30] Aydın Taneri, «Harezmşahlar'',TDV İslam Ansiklopedisi, s230-231, Bu alimlerden bazıları; Zemahşeri, Fahreddin er-Razi, Necmeddin-i Kübra, Mecdüddin-i el- Bağdadi, Şehristani, Mutarrizi, Ebu'l Kasım Mahmud b.Aziz El-Harzemî, Şehabeddin Havafi, Nesevi, Necmeddin Harzemî, Ebu'l- Hasan el-Harzemî, Huccetü'l-Efazıl Ali b.Hüseyin el-Harzemi, Zeynülmessayih Ebu'l-Fazl Muhammed, Ebu Mudar Mahmut b. Müeyyed el-Bağdadi, Sahpur-i Nisaburi, Zülfikar Sirvani, Muizzi, Evhadüddin-i Enveri, Edip Sabir veReşidüddin Vatvat gibi isimler...
- [31] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr.0.Houdas, Paris 1891,s.197,nakl; Geyikoğlu,''Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s93
- [32] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr. 0.Houdas,Paris 1891,s.247, nakl; Geyikoğlu,''Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s94
- [33] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr.0.Houdas, Paris 1891,s.110, nakl; Geyikoğlu, ''Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s95
- [34] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr.0.Houdas, Paris 1891,s.111nakl; Geyikoğlu,''Harezmşah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s95
- [35] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr. 0.Houdas, Paris 1891,s.171, nakl; Geyikoğlu,''Harezmşah

Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s94

[36] Geyikoğlu, «Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s96

[37] Muhammed Nesevi, Siret-i Sultan Celaleddin Mengüberti, nşr.O.Houdas, Paris 1891,s.201,nakl: Geyikoğlu, ''Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s94

[38] Yavuz Bahadıroğlu, Buhara Yanıyor, s.133

[39] Yavuz Bahadıroğlu, Buhara Yanıyor, s.134

[40] Yavuz Bahadıroğlu, Buhara Yanıyor, s.227-231

[41] Ayrıntılar için bkz. Yavuz Bahadıroğlu, Buhara Yanıyor, Ekim 2010, 205. Baskı, İstanbul

[42] Geyikoğlu, «Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti''s96

[43] Geyikoğlu, ''Harezmsah Celaleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti'' s98.

Ozan BODUR. Taryhy şahslar